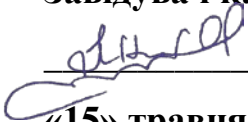

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРИУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

До захисту допустити:

Завідувач кафедри

 Максим БУЛИК
«15» травня 2024 р.

**«ПРАВОРАДИКАЛЬНІ ПАРТІЇ У ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ КРАЇН
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ»**

Кваліфікаційна робота здобувача вищої освіти
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
освітньо-професійної програми «Політологія»
Лаврецького Михайла Михайловича

Науковий керівник:

Булик Максим Володимирович, к.політ.н,
доцент кафедри політології та міжнародних
відносин

Рецензент:

Сальнікова Наталія Валеріївна, к.і.н., доцент,
професор кафедри міжнародних відносин,
інформації та регіональних студій
Національного авіаційного університету

Кваліфікаційна робота захищена з оцінкою добре / 75 / С

Секретар ЕК

«12» червня 2024 р.

Максим БУЛИК

Київ – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПРАВОРАДИКАЛЬНИХ ПАРТІЙ	7
РОЗДІЛ 2. ПРИЧИНИ ЗРОСТАННЯ ПОПУЛЯРНОСТІ ПРАВИХ РАДИКАЛЬНИХ ПАРТІЙ В КРАЇНАХ СУЧАСНОЇ ЄВРОПИ.....	19
РОЗДІЛ 3. МІСЦЕ ПРАВИХ РАДИКАЛЬНИХ ПАРТІЙ В СУЧАСНІЙ ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ	30
ВИСНОВКИ.....	44
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	49

ВСТУП

Актуальність. Сучасний розвиток країн Європи характеризується зростанням ролі правих радикальних партій. Політичні сили, які традиційно виступали аутсайдерами, активно заявляють про себе на політичній арені. Праві радикали за останні десятиліття не лише посилили свою представленість на регіональному та загальнонаціональному рівні, але й почали складати реальну конкуренцію партіям мейнстриму – вони виступають провідними опозиційними силами в національних парламентах, входять до складу правлячих коаліцій, мають власних представників в Європейському парламенті (і їх кількість постійно зростає).

Активізації правих радикальних партій сприяли кризи, які охопили ЄС: фінансова, інституційна, міграційна тощо. Повномасштабне російське вторгнення в Україну в 2022 році та незадоволення населення політикою, яку проводять уряди, призвело до нового витку зростання популярності правих радикальних сил. За результатами ряду парламентських виборів, які проходили в період з 2022 по 2024 роки, праві радикальні партії здобули значну кількість місць (Франція, Італія, Нідерланди, Іспанія, Фінляндія, Португалія тощо). Опитування громадської думки показують, що вибори до Європарламенту 2024 року продемонструють подальший поворот вправо, що матиме наслідки і для реалізації політики ЄС. Зокрема, що стосується швидкої й ефективної підтримки України у війні з росією. І хоча більшість правих радикальних партій після початку повномасштабного російського вторгнення засудили росію, однак треба враховувати, що ці політичні сили традиційно були проросійськими.

Таким чином, питання, пов'язані з діяльністю правих радикальних партій на сучасному етапі, є важливими як для країн Європи загалом, так і для України зокрема, що і обумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета дослідження: проаналізувати місце правих радикальних партій в політичній системі країн Європейського Союзу.

Досягнення мети передбачало виконання наступних дослідницьких завдань:

- проаналізувати наявні підходи до розуміння та структури поняттєвих категорій «політична партія», «права радикальна партія»;
- вивчити причини зростання популярності правих радикальних партій в країнах сучасної Європи;
- дослідити місце правих радикальних партій в сучасній європейській політиці;
- виявити особливості реакції правих радикальних партій на російське повномасштабне вторгнення в Україну.

Об’єктом дослідження являються сучасні праві радикальні партії.

Предметом вивчення є роль та місце правих радикальних партій в політичній системі країн сучасної Європи.

В межах нашого дослідження було проаналізовано широке коло наукових робіт, серед яких ми виокремили декілька груп:

По-перше, дослідження присвячені теоретичним підходам до розуміння поняттєвих категорій «політична партія» та «права радикальна партія». Підходи до розуміння терміну «політична партія» розглядав Ю.Копинець [3], антисистемні партії аналізував В.Кольцов [2], політичним партіям та партійним системам, класифікаціям партій присвячені праці М.Дюверже [21], Дж.Ла Патоломбара, М.Вейнера [35], Дж.Сарторі [59], різницю між старими та новими правими партіями вивчав А. Коле [19].

По-друге, дослідження, присвячені особливостям, причинам та передумовам поширення популярності правих радикальних партій в Європі. Фактори зростання популізму в демократичних країнах аналізував М.Бурдюг[1], особливості європейського популізму розглядали Н.Пашина, Т.Іванець [6], А.Холявка [9], Р.Ітвелл [22; 23], М.Феннема [24], Ф.Молз,

Дж.Джеттен [41], причини та передумови поширення правого радикалізму вивчав Д.Тассі [60], особливості поширення правих радикальних партій в Західній Європі досліджували Х.Бетц [14], Р.Каполь, Ч.Еверт [16], Х.Крієсі, Дж.Шулте-Клус [34], у Центральній та Східній Європі – Я.Бучек, М.Плешивчак [15], Д. Кевіску [32], Ч.Ламур [36], аналіз поширення правих партій в Європі надавали в роботах Б.Гіблін [25], А.Мей, С.Кзумара [38].

По-третє, дослідження, присвячені вивченню місця правого радикалізму в сучасній політичній системі Європи. Ідеологічні особливості, структуру електоральної підтримки, результати виборів аналізували Ю.Остапець [4; 5], Л.Бодонне, Х.Прохубер [11], А.Джупскас [30], Б.Кландерманс, Н.Майер [33], К.Лігер, М.Гутхейл [37], М.Мінкутберг [40], Дж.Муїс., Т.Іммерзеел [46], П.Норріс [47], С.Мудде [43; 44; 45], відображення зовнішньої політики в програмних установах правих радикальних партій досліджували Р.Балфор, Ст.Лене [10], пандемію через призму правого радикалізму окреслювали М.Квент [49], Ч.Ріналді, М. Беккер [50], Дж.Вондрейс, К.Мудде [64], відношення правих радикалів до війни в Україні розглядали Г.Бертані [13], Б.Карлоттіні [17], Дж.Сієнські [18], Г.Дісен [20], Л.Хуге [29], К.Міджс [39], Х.Робертс, Г.Ліалі [51]. Корисними також для нас були наступні роботи: Дж.Ридгрена, присвячена соціології правих радикальних партій [55], Дж.Каптола, Ч.Міллера, присвячена особливостям представлення правих радикальних партій в Європарламенті [31], Дж.Ридгрена, М.Тирберга [56], А. Сендфорда [57], А.Заслова [65], присвячені особливостям правих радикальних партій в різних країнах.

Для досягнення визначених наукових завдань було використано значну кількість різноманітних джерел, серед яких програми правих радикальних партій (на національних виборах та загальноєвропейських виборах); статистичні результати виборів; опитування громадської думки (щодо рівня популярності тієї чи іншої політичної сили), дані Євростату, виступи представників правих популістських партій (зокрема, розміщені на їх сторінках в соціальних мережах).

Методи дослідження. Досягнення поставленої мети та визначених наукових задач передбачало використання системного підходу та цілого спектру загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, серед яких термінологічний аналіз, контент-аналіз, статистичний метод, метод порівняння, побудови моделей, прогностичний метод тощо.

Наукова новизна. Вперше було введено до наукового обігу ряд іноземних наукових джерел

Практичне значення. Матеріали та отримані результати можуть бути використані при викладанні навчальних дисциплін, пов'язаних з партіями та партійними системами в країнах Європи.

Апробація результатів. Результати дослідження знайшли апробацію в межах Всеукраїнської науково-практичної конференції «Суспільно-політичні трансформації у XXI столітті: локальні, національні та глобальні контексти» (18 квітня 2024 року, м. Київ), за результатами конференції були опубліковані тези доповіді.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Основний зміст роботи викладений на 48 сторінках. Список використаних джерел складається з 66 найменувань на 9 аркушах.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПРАВОРАДИКАЛЬНИХ ПАРТІЙ

Не дивлячись на велику кількість наявних досліджень, присвячених політичним партіям, до сьогодні в політології на сформувався єдиний підхід до визначення цього політичного інституту. Французький дослідник М.Дюверже, якого вважають основоположником такого напрямку в сучасній політології як партологія визначав політичну партію через ті структурні характеристики, які їм притаманні: «в природі організації сучасних політичних партій їхня сутність розкривається куди більш повно, ніж у програмах або класовому складі: партія є спільністю на базі певної визначеної структури» [21, с.8]. Цей дослідник виокремив наступні типові ознаки партії: тривалість існування, наявна специфічна структура, елементи організаційної побудови [3, с.31].

Відповідно до електорального підходу до розуміння політичної партії, її характерні особливості визначаються в прив'язці до виборів. Дослідник Дж. Сарторі визначав політичну партію як політичну групу, що приймає участь у виборах та завдяки цьому забезпечує своїм представникам державні посади [59, с.61].

Політологи Дж. Ла Паломбара і М. Вейнер виокремлювали чотири основні складові, з яких складається політична партія: розвинута організаційна структура, стійкість у часі, орієнтованість на отримання влади, орієнтованість на народну підтримку на виборах [35, с.128].

Одним з найпоширеніших підходів до класифікації партій є класифікація за ідеологічними та програмними установками. Часто ця ідентифікація відбувається вже на рівні назви. Певний ідеологічний напрямок може бути представлений декількома партіями (прояв політичної

фрагментації). Програма партії може охоплювати широкий або вузький діапазон проблем.

Поділ на праві та ліві зазвичай умовно проходить по лінії відношення до стратегії економічного розвитку: свобода ринку (правий полюс) і соціальна справедливість (лівий полюс). Один із поширених способів розрізнити лівих і правих – це розглядати перших як егалітарних, а других як неегалітарних, або лівих як універсалістських, а правих як партикуляристських. Також поділ на праві та ліві можна провести по лінії соціально-культурної політики, яка стосується обтяжених цінностями питань, таких як національна ідентичність, закон і порядок, імміграційна політика, аборти тощо (тобто соціокультурний лібералізм проти авторитаризму) [55].

При цьому партії що правого, що лівого спектру можуть бути радикальними, помірними або екстремістськими [3, с.34].

Сьогодні, в умовах кризи класичних ідеологій і політичних інститутів, виникає нова класифікація: партії старої політики та партії нової політики. Неможливість старих правих та лівих вирішити виникаючі запити призвело до появи на політичній арені нових правих та лівих.

У 1970-80-ті рр. активізувалися «нові ліві» партії, які потіснили з політичного дискурсу традиційні економічні питання. Але з часом актуалізуються і питання правої спрямованості (антиглобалізм, євроскептицизм, антимультикультуралізм, традиціоналізм, антимігрантська політика), що зумовило ріст популярності нових правих партій [3, с.36].

Також на сьогодні актуальною є класифікація партій на системні (партії мейнстріма) та антисистемні. Поняття антисистемної партії було введено Дж. Сарторі, під яким він розумів радикальні, екстремістські партії ультраправої чи ультралівої спрямованості, які виступали проти існуючого політичного укладу [3, с.36].

Однак у сучасних політичних реалій розуміння антисистемності є складнішим і багатоаспектним. З-поміж узагальнених ознак, якими оперують дослідники, визначаючи антисистемні партії, варто виокремити такі:

- значна ідеологічна дистанція між системними й антисистемними партіями;
- віддаленість від політичного й партійно-ідеологічного центру, визначеного у політико-конституційній площині певної країни;
- надмірна поляризація політичного процесу й міжпартійної конкуренції;
- низький коаліційний потенціал антисистемних сил;
- тактика надмірної делегітимізації політичного процесу антисистемними партіями;
- ідеологічне дистанціювання виборців антисистемних партій від виборців мейнстримних партій [2].

В контексті аналізу правих радикальних партій нам необхідно визначити, що таке є правий радикалізм.

Традиційно поняття радикалізм використовувалося для позначення рухів, спрямованих на фундаментальну зміну суспільства, найчастіше використовувалося по відношенню до лівих рухів.

Частина дослідників вважає, що політичний радикалізм являється «антиліберальною демократією», тобто визнає народний суверенітет і правління більшості, але виступає проти конкретних ліберальних аспектів сучасних демократій, таких як права меншин, система стримувань і протипаг, верховенство права тощо.

Інші дотримуються позиції, що радикалізм — це відносна концепція, яка об'єднує тих, хто бере участь у нетрадиційних діях (вандалізм, акти насильства тощо), вірить у фундаментальні зміни суспільства та діє поза встановленими інституціями [12].

Термін «правий радикалізм» виник для позначення партій крайнього правого політичного спектру, його виникнення пов'язують з вивченням фашизму. Але поступово цей термін в такому його розумінні був замінений терміном «правий екстремізм» [30].

Правий радикалізм зазвичай визначається як специфічна ідеологія, що характеризується «неліберальною опозицією до рівності», що включає такі аспекти як етнонаціоналізм, антидержавницький популізм і релігійний фундаменталізм. Як і правий екстремізм, це поняття є суперечливим, частково тому, що дуже мало політичних партій, груп чи активістів використовують його для опису власної позиції, а частково тому, що воно пов'язане з ставленням і діями, які сильно стигматизуються та деяких країнах навіть являються незаконними [33]. Правий радикалізм часто асоціюється з радикальним націоналізмом, авторитаризмом, популізмом і ксенофобією. Особливо це стосується сучасної Європи, де більшість ультраправих партій підтримують ідеологічне поєднання популізму, радикального націоналізму та авторитаризму [30].

Аналізуючи праворадикальні партії, швейцарський політолог Ханс-Джордж Бетц виділяв наступні їхні ознаки:

- виступають проти культурних цінностей, соціальної рівності та соціально-політичних систем сучасних західних демократій без руйнування їхніх основ;
- наголошують на пріоритетності етнічній гомогенності у суспільстві;
- виступають за неоліберальну економіку, захист індивіда від корупції та від свавілля державних установ, на підтримку загального блага та за впровадження антифеміністичного законодавства;
- очолюються харизматичним лідером;
- являються централізованими та ієрархічно організованими об'єднаннями, які вдаються до популізму як методу отримання голосів [8].

Відомий дослідник праворадикальних партій Кас Мудде визначав наступні критерії праворадикальних партій: нативізм, авторитаризм і популізм.

Нативізм – це поєднання націоналізму та ксенофобії. Тому нативістські політичні партії характеризуються, з одного боку, антиіммігрантськими настроями, ксенофобією щодо національних, релігійних чи інших меншин, попередженням про зовнішні загрози державі, а з іншого боку, орієнтацією на такі поняття як нація та економічний протекціонізм [32].

Щодо авторитаризму, то його прояви не обов'язково пов'язані з антидемократичними настроями в суспільстві. Скоріше авторитаризм являється вірою в суворо організоване суспільство, в якому порушення цього порядку суворо караються. Так, сторони наголошують на питаннях злочинності, безпеки, суворих покарань для злочинців, наведення порядку в державі [32].

Популізм, за своєю суттю, є політичним явищем, що включає три елементи: людиноцентризм - люди розглядаються як однорідна одиниця; антиелітарність - народ і еліта вважаються антагоністичними один до одного («чисті» люди проти «корумпованої» еліти), звучить вимога необмеженого народного суверенітету, вимога передачі влади від еліти до народу. Поширеною є думка, що популізм – це ідеологія, яку можна доповнювати іншими ідеологіями. Вона знаходить вираження, зокрема, в маніфестах, промовах та інших формах спілкування [16].

Політологи виокремлюють три основні хвилі піднесення праворадикальних партій у Західній Європі після Другої світової війни.

Перша хвиля - піднесення неофашистських і неонацистських партій у Німеччині та Італії невдовзі після закінчення війни. Друга хвиля - поширення праворадикальних партій у 1950-1970-х роках у Франції та скандинавських країнах, де вони виступали проти високих податків. Третя хвиля - поява радикальних і яскраво ксенофобських партій у 1980-х роках. Треба зазначити, що популістські праворадикальні партії третьої хвилі відрізняються від своїх попередників, тому саме їх ще називають новими праворадикальними партіями [32]. Також багато хто з дослідників на сьогодні виділяє четверту хвилю – з 2010 років і до сьогодні, період поширення впливу правих

радикальних партій в країнах Європи, вихід зі статусу маргінальних, повноцінне включення в європейську політику на рівні національних парламентів та Європарламенту.

Їх популярність спочатку зросла між 2007 і 2009 роками під час економічної кризи, а потім в умовах міграційної кризи 2015 та 2016 років, невдоволення функціонуванням Європейського Союзу, зростання ісламофобії, пов'язаної з терористичними атаками в Європі, глобалізації торгівлі та впливу транснаціональних компаній на функціонування економіки держави, відзначився наступний етап піднесення [32].

В країнах Центральної та Східної Європи інтерес до популістських праворадикальних партій виник на межі століть. В цьому регіоні партії даного спрямування відзначалися наступними характеристиками: з економічної точки зору мали більше ідей, властивих лівим партіям, ніж партіям правого спрямування; поєднували демократизацію з наданням прав меншинам, віддаючи їм перевагу перед суспільством більшості, діяли в умовах радикалізації основних політичних партій [32].

Праворадикальні партії в країнах Центральної та Східної Європи спочатку сильно наголошували на ромському питанні та поганій економічній ситуації в окремих регіонах, проте з часом на перший план вийшли загальні теми, характерні для правих радикальних партій в Західній Європі: міграційна криза, страх перед ісламом, захист християнських цінностей і євроскептицизм [32].

Нові радикальні праві останньої хвилі є правими передусім у соціокультурному розумінні цього терміну. Вони надають пріоритет соціокультурним питанням, зокрема питанням, пов'язаним з національною ідентичністю, та спираються на ідею етноплюралізму [55].

Відходячи від лівого поняття відмінності, на якому в основному базується доктрина мультикультуралізму (тобто ідеї про те, що мігранти повинні мати право зберігати звички та традиції своїх рідних країн), поняття етноплюралізму стверджує, що для того, щоб зберегти неповторні національні

характери різних народів, їх необхідно зберігати окремо. Змішання різних етносів призводить лише до культурного вимирання. Проте, всупереч традиційній концепції расизму, доктрина етноплюралізму не є ієрархічною: різні етнічні групи не обов'язково є вищими чи нижчими, лише різними, несумісними та неспівмірними. Отже, тоді як старий расизм, поширений у колоніальних умовах, був спрямований на підпорядкування, етноплюралістична доктрина в основному спрямована на вигнання [55].

Використовуючи етноплюралістичну ідеологію, праворадикальні партії заявляють про право європейських національних культур на захист своєї культурної ідентичності. Іммігрантів з мусульманських країн виділяють як особливу загрозу для європейських цінностей, нібито тому, що вони найменш співмірні та найменш схильні до асиміляції [66]. Іншими загрозами є такі наднаціональні суб'єкти, як Європейський Союз і, дедалі частіше, багатонаціональні корпорації та економічна глобалізація, а також космополітичні еліти та інші процеси, які, як вважають, сприяють універсалізації та гомогенізації [65].

Ці партії використовують чотири аргументи, щоб представити іммігрантів як національну та культурну загрозу:

- іммігранти є загрозою для етнонаціональної ідентичності;
- іммігранти виступають основною причиною злочинності та інших видів соціальної незахищеності;
- іммігранти є причиною безробіття;
- іммігранти зловживають щедрістю держав загального добробуту західних демократій, що призводить до меншої кількості державних субсидій тощо для місцевих жителів [54].

Тому нові радикальні праві партії пропагували ідею національних переваг, тобто надання переваги корінним жителям, коли йдеться про роботу, житло, охорону здоров'я тощо.

Радикальні праві партії просувають етнічний погляд на громадянство (*jus sanguinis*) і виступають проти моделей громадянства за місцем

проживання (*jus soli*) Що стосується економічної політики, то більшість радикальних правих партій підтримували неоліберальну економіку того чи іншого типу протягом 1980-х років, що часто проявлялося в кампаніях за радикальне зниження податків. Проте протягом 1990-х років більшість нових радикальних правих партій змінили позиції та стали більш економічно протекціоністськими, що означає більш центристську позицію в економічній політиці. У результаті багато радикальних правих партій сьогодні підтримують капіталістичну систему на національному рівні, водночас рішуче виступаючи проти глобалізації [66].

І радикальні ліві, і праві партії, на відміну від своїх мейнстрімних колег, зосереджені на представленні соціально та економічно вразливих верств населення, які розчарувалися в мейнстрімі. Цей спільний фокус, незалежно від його конкретного походження, передбачає, що соціально-економічні інтереси та профілі тих, хто підтримує радикальних лівих і правих, повинні збігатися. Таким чином, можна очікувати, що економічні та демографічні умови, які, як було встановлено, спричиняють чи вибирають економічний ризик або вразливість (професійна орієнтація на нижчий клас, безробіття, низький дохід), відрізнятимуть як правих, так і радикальних лівих виборців від їхніх основних колег [52].

Виборці як лівих, так і правих радикалів також виявили сильний гнів до традиційної політики та економіки. Вони часто висловлюють глибоке невдоволення функціонуванням економіки та уряду та управління ними, а також висловлюють низьку довіру до політиків та політичних інститутів Їхні партійні платформи часто містять радикальні зміни в урядових установах і політиці, хоча зазвичай у рамках демократичного процесу [52].

Марк Віссер з колегами дійшли подібних висновків, зосереджуючись на суб'єктивному позиціонуванні громадян як крайніх лівих чи правих на основі їхнього саморозміщення за шкалою зліва направо від 0 до 10. Ці дослідження виявили важливі відмінності між радикальними лівими та правими виборцями. Прихильники радикальних правих, як правило, менш освічені, ніж

інші виборці, тоді як виборці радикальних лівих, як правило, більш освічені [62].

Регіональна специфіка також впливає на уподобання виборців, їх схильність до підтримки правих радикальних партій.

Страх перед мігрантами та пов'язаною з ними злочинністю сприяє зростанню популярності правих радикальних партій, особливо в сільській місцевості, де мало контактів з мігрантами. Глобальним економічним чинником, який сприяє поширенню правих радикальних ідей, є нездатність цих регіонів пристосуватися до нових глобальних економічних тенденцій і більші труднощі в управлінні глобальними економічними кризами. Такі регіони зазвичай називають «залишеними» регіонами (це регіони, які включають старопромислові регіони, регіони з вищим рівнем безробіття та регіони з ринками праці, які постраждали від економічної кризи) [32].

Також на електоральну поведінку впливають відносини з центральною владою. Якщо жителі регіону відчують, що центральний уряд їх не помічає, це збільшує їхню готовність голосувати за партії, які критикують уряд. Саме тому праві радикальні партії мають більшу підтримку в периферійних регіонах [32].

Також фактором електоральної підтримки є наявні проблеми місцевої громади. Якщо у виборців у регіоні є проблеми з місцевою ромською громадою, вони, швидше за все, проголосують за праві радикальні партії, які привертають увагу до такого роду проблем [32].

Також свою роль відіграє така локальна специфіка як особистісні зв'язки. Кандидати від правих радикальних партій отримують більше голосів у районі свого проживання або політичної діяльності, і ця підтримка зменшується в міру віддалення від цієї території. Цей ефект більш очевидний у сільській місцевості, ніж у великих містах [32].

Незадоволеність жителів своїм регіональним розвитком також може стати на користь правих радикальних сил. Якщо населення бачить, що соціально-економічний розвиток у їхньому регіоні падає, і в той же час, на

думку мешканців, політика регіонального розвитку центральної влади та Європейського Союзу в їхньому регіоні не працює. Таким чином, виборці частіше голосуватимуть за партії, які критикують функціонування держави та є євроскептиками [15].

Історична специфіка також впливає на електоральні вподобання. Регіони зі схожими глобальними та локальними особливостями, але різним історичним розвитком також мають різні результати виборів. Дослідниця Марія Грєве з колегами називала це явище колективною пам'яттю на основі місця. На виборців впливає позиція їхнього регіону в минулому при виборі партії на виборах. Отже, якщо регіон постраждав від соціально-економічних проблем, які вже не є актуальними, виборці все ще більш схильні голосувати за партії правого спрямування, які вказують на ці проблеми [26].

Однак треба враховувати той факт, що ідеологічні засади та програми правих радикальних партій з часом можуть сильно трансформуватися, і це впливатиме на регіональній електоральну підтримку. Наприклад, «Альтернатива для Німеччини» у 2013 році мала приблизно рівну підтримку в різних регіонах Німеччини, однак вже сьогодні її підтримка на сході країни в декілька разів вища [32].

У Європі однією з рис правих радикальних партій є їхнє відчуття загальноєвропейського альянсу, незважаючи на їхній гучний євроскептицизм. Незважаючи на те, що вони наголошують на національному суверенітеті, «справжніх» характеристиках свого національного населення та уявній загрозі їхнім національним цінностям, представники європейських правих радикалів також посилаються на наднаціональну, «європейську» спільноту та ідентичність, які нібито знаходяться під загрозою через ті самі сили, які загрожують окремим націям - міграція, іноземні актори, глобалізація та навіть європейські інституції [11].

Європейський Союз тепер пропонує політичну арену, на якій праві радикальні партії можуть стверджувати, що спільні вороги загрожують не лише кожній окремій європейській нації, але й їхній спільній землі, люди,

спосіб життя. Вони можуть навіть пропагувати спільну ідентичність із політичними конотаціями (тобто євронаціоналізм), використовуючи особливі риси чи маркери, щоб відрізнити «справжніх європейців» від «інших». Іншими словами, в межах ЄС праві радикальні партії часто використовують європейські рамки для своїх націоналістичних аргументів [11].

І хоча праві радикальні партії виступають найбільш гучними противниками європейської політичної інтеграції. Однак такі позиції не завадили нещодавній європеїзації їхньої діяльності, а також міжпартійним зв'язкам між ними [11].

Праві радикальні партії характеризуються антикосмополітичними, націоналістичними, суверенними та антиіммігрантськими позиціями. Їхнє бачення всеосяжної європейської ідентичності, яке можна знайти в їхньому дискурсі, базується на етно-релігійному баченні, де Європа розглядається як колектив зі спільними етнічними, релігійними та історичними елементами, включаючи кавказькі етноси, християнство, традиції та свята. Більш радикальні версії також зображають Європу як природну батьківщину певної «раси» (білої, арійської тощо), яку іноді називають з використанням змитих термінів, таких як «народи» чи «тубільці», зі спільними фенотипами, традиціями і релігією. Це бачення також передбачає набагато більш суворе територіальне визначення спільноти, яка зазвичай охоплює Північну та Західну Європу; проте деякі території, наприклад Східна Європа, можуть бути предметом внутрішніх дебатів [11].

Таким чином, в сучасні політичні науки немає єдиного підходу до розуміння сутності політичної партії, серед існуючих підходів найбільш вдалим для нашого дослідження є структурний підхід, який передбачає визначення сутності партії через її структурні характеристики та типові ознаки, та електоральний, який розглядає політичну партію через її участь у виборчому процесі. Для кращого розуміння політичних партій взагалі, та правих радикальних партій зокрема, ми проаналізували найбільш поширені підходи до типологізації партій. Серед них треба відзначити типологізацію за

ідеологічними та програмними установками, відповідно до якої політичні партії поділяються на праві та ліві. Цей поділ традиційно проходить за такими характеристиками як відношення до стратегій економічного розвитку та соціокультурної політики.

Було відзначено, що партії різних ідеологічних напрямків (як праві, так і ліві) можуть бути радикальними, помірними та екстремістськими, крім того, серед них можна виокремити системні (партій мейнстріму) та антисистемні (маргінальні) партії.

Поняття «правий радикалізм» на початковому етапі виникло для позначення партій крайнього правого спектру, пов'язаних з фашизмом, але поступово в цьому розумінні воно було замінено терміном «правий екстремізм». Сьогодні «правий радикалізм» визначається як ідеологія, якій притаманні такі риси як етнонаціоналізм, антидержавницький популізм, релігійний фундаменталізм. До критеріїв праворадикальних партій відносять наявність в програмних засадах таких елементів: нативізм (пріоритет титульної нації, антиіммігрантські настрої, ксенофобія), авторитаризм (суворо організоване суспільство, сильна влада) і популізм (людиноцентризм, антиелітарність – протиставлення народу та еліти).

Розвиток правих радикальних партій в Європі мав декілька хвиль: Перша хвиля - перші роки після Другої світової війни, характеризувалася виникненням неофашистських партій в Німеччині та Італії; друга хвиля – 1950-1970-ті роки, партії, що виступали проти високих податків, у Франції та скандинавських країнах; третя хвиля – 1980-ті роки, виникнення ксенофобських нових праворадикальних партій в країнах Європи; четверта хвиля – з 2010-х років та до сьогодні, характеризується втратою правими радикальними партіями статусу політичних аутсайдерів, представленням їх в національних парламентах та Європарламенті, включенням в правлячі коаліції тощо.

РОЗДІЛ 2.

ПРИЧИНИ ЗРОСТАННЯ ПОПУЛЯРНОСТІ ПРАВИХ РАДИКАЛЬНИХ ПАРТІЙ В КРАЇНАХ СУЧАСНОЇ ЄВРОПИ

Аналіз основних причин зростання популярності правих популістських партій показує, що їх можна поділити на дві групи: причини попиту та причини пропозиції. Перша група об'єднує все те, на чому тримаються електоральні вподобання виборців: інтереси, емоції, ставлення; друга охоплює те, на чому базується пропозиція партій: партійна програма, політичні структури та можливості, реакція еліт, ЗМІ тощо.

Почнемо з аналізу причин першої групи. Серед них можна виокремити відчуття відносної депривації, яке викликано невтішними порівняннями теперішнього життя з власним минулим або з соціальними референтними групами (тобто коли внутрішня група негативно оцінюється в порівнянні зі значними зовнішніми групами) [55].

Дослідник Майкл Мінкенберг стверджував, що підйом нових радикальних правих партій можна розуміти як спроби скасувати соціальні зміни, пов'язані з модернізацією. Етнонаціональна однорідна спільнота та пріоритет традиційних ролей, на яких наголошують нові радикальні праві, приваблюють людей, які не почувуються як вдома в суспільстві, що модернізується [40].

Ганс-Георг Ветц вважав, що поява нових радикальних правих партій є наслідком глибокої трансформації соціально-економічної та соціально-культурної структури розвинутих західноєвропейських демократій, результатом переходу від індустріальної до постіндустріальної економіки, який характеризується розчиненням, фрагментацією, диференціацією, посиленням індивідуалізації. Подібні зміни підвищують значення культурного капіталу, гнучкості та індивідуального підприємництва у адаптації до

обставин, що швидко змінюються, у сучасних західних суспільствах. Ті, хто не має подібних якостей та не може впоратися зі швидкістю змін, стає непотрібним, потрапляє до нижчої верстви суспільства [14].

Подібна ситуація є на користь правим радикальним партіям: ті, хто не вписався в нові суспільні конструкції, готові підтримати політичні пропозиції, які наголошують на необхідності повернення до традиційних цінностей; неспроможність традиційних політичних партій впоратися з наслідками трансформаційних процесів призводить до збільшення кількості незадоволених – на ці протестні голоси орієнтуються праві радикальні партії; фрагментація та індивідуалізація постіндустріальних суспільств призводять до зменшення виразності економічного виміру розколу, що відкриває простір для партій, які орієнтуються на вирішення нових проблем, наприклад, таких як імміграції [14].

Серед електорату правих радикальних партій активно представлені безробітні, виборці з нижчим рівнем освіти, однак паралельно з цим відзначається активна підтримка з боку чоловіків середнього класу. Також серед ряду дослідників існує припущення, що в період економічної стабільності електорат активніше підтримує партії мейнстриму, а праві радикальні партії більш популярні під час економічної кризи [55].

В межах теорії етнічної конкуренції основною причиною появи нових правих радикальних партій визначається проблема імміграції.

І хоча не всі виборці, які дотримуються антимиграційних позицій, голосують за праві радикальні партії, серед електорату праворадикальних сил більшість дотримуються саме таких позицій. Виборці звертаються до правих радикальних партій, тому що хочуть зменшити конкуренцію з боку іммігрантів за дефіцитні ресурси, такі як ринок праці, житло, державні пільги, соціальне забезпечення тощо. Щодо підтримки правих радикальних сил з боку виборців з антиіммігрантською позицією існує два основних підходи: по-перше, праві радикальні партії мають більший успіх у регіонах з великою кількістю іммігрантів, де така конкуренція є більш очевидною; по-друге, праві

радикальні партії підтримуються виборцями, які мають великі потенційні шанси зіткнутися з конкуренцією з боку іммігрантів (це переважними чином малоосвічені, некваліфіковані виборці-чоловіки, які конкурують з іммігрантами за одні й ті самі робочі місця і сфери споживання) [24].

Однак, той факт, що виборці, налаштовані проти іммігрантів, складають більшість електорату правих радикальних партій, не обов'язково пов'язаний з економічними тенденціями та ринковою конкуренцією. Його також можна ідентифікувати як популярну ксенофобію, етноцентризм та тенденцію до захисту національної та культурної ідентичності, яка знаходиться під загрозою. Ксенофобія та етноцентризм стали більш поширеними внаслідок кризи національної ідентичності в постіндустріальних демократіях, спричиненої поширенням мультикультуралізму. Також зростання рівня підтримки радикальних правих можна пояснити розширенням Європейського Союзу та посиленням його ролі як наднаціонального гравця. Це розширення пішло на користь політичним партіям як правим, так і лівим, які виступали проти ЄС. Праві радикальні партії стверджували, що ЄС підриває національну складову держав, тому вони засуджували загальноєвропейські еліти та мультикультуралізм [55].

Крім того, зростаюче політичне відчуження та невдоволення в західноєвропейських країнах створили аудиторію, сприйнятливую до антисистемних меседжів, та дали можливість новим радикальним правим партіям мобілізувати протестних виборців. Дослідження показали, що виборці, які не задоволені тим, як працює демократія, а також виборці, які висловлюють меншу довіру до політиків і демократичних інститутів, з більшою ймовірністю голосуватимуть за нові радикальні праві партії [47].

Однак ряд дослідників вважає, що виборці нових радикальних правих партій не є більш мотивовані відчуженням і протестом, ніж інші виборці. Політичний протест відіграє більш важливу роль у проривних перших виборах для правих радикальних партій, ніж у наступних виборах. Оскільки протестні виборці дуже часто повертаються до підтримки своїх старих партій після

одних чи двох виборів. У той же час виборці, які в ідеологічному плані близькі до правих радикальних сил, як правило являються більш стійким електоратом [55].

Друга група причин зростання популярності правих радикальних партій, що базується на їх пропозиціях, стосується, перш за все, наступної структури політичних можливостей: процеси перебудови; конвергенція між ustalеними партіями в політичному просторі; виборчі системи та бар'єри; наявність чи відсутність союзників в еліті; відносини з уже сформованими політичними партіями всередині партійної системи; структура засобів масової інформації. Треба зазначити, що можливості, пов'язані з виборчими системами та порогами, а також з процесами конвергенції, приносять користь усім новим партіям; процеси реорганізації можуть створити можливості не лише для радикальних правих, а й для нових лівих партій, які просувають політику ідентичності, засновану на соціокультурних ліберальних цінностях (зосереджуючись на фемінізмі, мультикультуралізмі тощо); можливості, пов'язані зі структурою засобів масової інформації та наявністю чи відсутністю союзників в еліті, можуть принести користь усім типам партій, особливо популістським [55].

Сучасні країни Західної Європи та демократії характеризуються двома основними вимірами розколу: економічний вимір розколу, який протиставляє працівників та капітал, він стосується ступеня участі держави в економіці; та соціокультурний вимір розколу, який є розколом за лінією цінностей та стосується таких питань як імміграція, правопорядок, аборти [19].

Протягом останніх кількох десятиліть значення соціокультурного розколу зросло за рахунок виміру економічного розколу, не в останню чергу через політизацію політики ідентичності, зокрема в таких питаннях як імміграція, мультикультуралізм, фемінізм, що розширило політичні можливості для правих радикальних партій.

При збереженні значення економічного розколу соціокультурні відмінності не виходять на перший план. Наприклад, хоча працівники фізичної

праці традиційно не підтримували позиції лівих партій щодо соціокультурних питань, це не мало жодного практичного впливу на їхні моделі голосування, оскільки вони ототожнювали себе з економічними позиціями соціалістичних партій. У такій ситуації вони голосували за лівих, незважаючи на їхні суперечливі думки щодо соціокультурних проблем. Однак у політичних системах, у яких економічний вимір розколу втратив помітність, а соціокультурний вимір розколу набув помітності, це почало змінюватися. Таким чином, підтримка правих радикальних партій буде слабшою в країнах, у яких старі соціальні інститути лівого спрямування (наприклад, профспілки, ліві масові партії) зберегли відносно сильну позицію серед виборців робітничого класу [22].

Вчені припускають, що відносна відкритість або закритість інституціональних політичних систем впливає на потенціальні можливості нових правих радикальних партій мобілізувати виборців. М. Дюверже зазначав, що мажоритарна система голосування обмежує появу нових партій: по-перше, існує механічний ефект у тому, що третя і четверта партії на виборах, проведених за мажоритарною системою голосування, отримують набагато меншу частку місць у законодавчих органах порівняно з отриманими ними голосами; по-друге, є психологічний ефект у тому, що багато виборців відчують, що голосування за невелику партію є даремним витрачанням голосу, що змушує їх голосувати за одну з двох основних партій. У такій ситуації поява нових політичних партій є мало ймовірною. Також на появу нових партій впливає має значення те, чи має політична система вхідний поріг у 2% чи 4% [21].

Засоби масової інформації також відіграють важливу роль у появі на політичній арені правих популістських партій. ЗМІ беруть участь у визначенні порядку денного та оформленні політичних питань, зростає тенденція до персоналізації питань у ЗМІ, що приносить користь правим радикальним партіям, які надають лідеру партії чітко виражену центральну роль [55]. Із загостренням боротьби за читачів і глядачів, що є наслідком розвитку нових

технологій і зростаючої приватизації засобів масової інформації в багатьох країнах, медіа демонструють сильнішу тенденцію зосереджуватися на найскандальніших аспектах політики, що може сприяти антисистемним настроям [45].

Важливим також є факт наявності чи відсутності союзників серед традиційних партій мейнстріму. Існує два підходи, щодо того, який вплив здійснює наявність подібних союзників на електоральну підтримку правої радикальної партії.

Перший підхід передбачає, що коли відомі партії вирішують співпрацювати з новими радикальними правими партіями чи пов'язаними з ними акторами, така співпраця надає легітимності партіям, що виникають, і зменшує їхню стигматизацію в очах виборців [40]. Будучи суперечливими, такі події також можуть викликати інтерес ЗМІ і, отже, посилити висвітлення праворадикальних партій.

Другий підхід наголошує, що праві радикальні партії втрачають виборців, коли надто тісно співпрацюють з партіями мейнстріму. Причина полягає в тому, що співпраця між мейнстрімними партіями та радикальними правими партіями призводить до звуження ніш для подальшої електоральної мобілізації. За певних умов ситуація, коли мейнстрімні партії займають той самий ідеологічний простір, що й радикальні праві партії, має превентивний ефект, оскільки мейнстрімні партії, завойовують або повертають частину виборців, які в іншому випадку голосували б за радикальних правих. Співпраця також може ускладнити для радикальних правих партій використання стратегії проти влади, тобто представити себе опозицією до політичного класу, особливо якщо провідні партії змушені формувати великі коаліції, щоб не допустити радикальних правих [55].

Також ймовірність виникнення та досягнення успіху правих радикальних партій залежить від ефективного використання наявних можливостей. Політичні партії мають діяти таким чином, щоб не підірвати згуртованість партійної організації та готовність її членів виконувати важливу,

але неоплачувану партійну роботу. Без критичної маси лояльних волонтерів під рукою для розповсюдження листівок, розклеювання плакатів або роздачі виборчих бюлетенів під час виборів, більшість політичних партій опиняться в труднощах. Політичні партії все ще вимагають членської організації. Однак, оскільки члени партії ототожнюють себе з ідеологією партії, з іншою політикою або з окремими партійними лідерами, будь-яка спроба партійного керівництва змінити певні аспекти політичної програми потенційно може зустріти опір з боку партії організації. Запропоновані зміни, як правило, не можуть надто радикально відхилитися від уже розпочатої лінії партії без великої важкої та тривалої роботи, щоб отримати прийняття та схвалення в організації. Інакше партійна єдність буде поставлена під загрозу або навіть може розпастися на ворогуючі фракції [55].

Популістська стратегія боротьби з істеблішментом є одним із найважливіших інструментів для нових радикальних правих партій. Використовуючи цю стратегію, партія повинна бути в змозі нейтралізувати, заслуговуючи на довіру, радикальних членів організації, які просувають безкомпромісну, радикальну партійну лінію, яка може здатися виборцям занадто екстремальною або антидемократичною. Дуже часто активісти правих радикальних партій є більш радикальними, ніж радикальні праві виборці, мають довгу історію постійної спорідненості з радикальними правими. Наприклад, їхні батьки були прихильниками старих форм правого радикалізму чи екстремізму. Отже, це важке завдання для багатьох партій, особливо для тих, які мають коріння в позапарламентському правому екстремізмі, і тих, які мають обмежений доступ до альтернативних ресурсів, таких як державна підтримка партій, зовнішні спонсори та ЗМІ, і тому більш залежні від волонтерів [33].

Якщо новій праворадикальній партії вдається отримати представництво в законодавчому органі, вона змушена трансформуватися, і в цьому випадку нова партія розробляє широку та відносно послідовну політичну платформу та більш розгалужену партійну організацію. Ще більше ситуація ускладнюється

в умовах потрапляння правої радикальної партії в правлячу коаліцію - тепер їй буде набагато важче реалізувати популістську стратегію проти влади в надійний спосіб, партія буде змушена піти на компроміси, які відштовхнуть основних активістів [55].

Серед основних причин поширення популярності правих радикальних партій в сучасній Європі можна виокремити наступні:

- міграційні процеси та міграційна криза 2015–2016 рр.;
- нові суспільні розшарування за результатами глобалізаційних процесів;
- кризові процеси та протиріччя глобальної економіки;
- невдоволення політичним статус-кво (криза легітимності політичних систем, недовіра до «мейнстримних» партій);
- трансформацію системи цінностей у напрямку від домінування матеріальних до постматеріальних;
- безпрецедентне розширення Євросоюзу, що зумовило формування нових викликів та нових форм інституційної нестабільності і популізму;
- електоральні правила (пропорційна виборча система з низьким виборчим порогом сприяє проходженню до парламенту праворадикальних партій);
- спекуляцію на питаннях ісламізації європейського суспільства та загрози європейським цінностям;
- медіатизацію та віртуалізацію політики [4].

Глобалізація сприяла зростанню безробіття внаслідок переміщення галузей промисловості з розвинутих країн у місця з дешевшою робочою силою. Неоліберальна ідеологія споживацтва та конкуренції та неоліберальна економічна політика жорсткої економії, приватизації, корпоративної торгівлі та фінансової дерегуляції в поєднанні з ослабленням профспілок призвели до концентрації капіталу, зростання вартості житла, скорочення соціальних виплат, стагнації заробітної плати, безробіття, що сприяло зростанню

нерівності, позбавлення прав і можливостей, обмеженню громадянських прав, збільшенню невдоволення, яке мобілізують праві популістські партії (34).

Наприклад, у Німеччині економічні відмінності між Сходом і Заходом називають можливим поясненням євроскептицизму, правого екстремізму та антимігрантських настроїв, які сильніше проявляються на біднішому Сході країни. У Великій Британії голосування за BREXIT пояснюють поганими економічними умовами деяких регіонів країни: багато з тих, хто проголосував за вихід, були мешканцями постіндустріальних міст у Мідлендсі та на Півночі» [53].

Праві популістські політики критикують ЄС за те, що він є бюрократичною елітарною інституцією, віддаленою від турбот звичайних людей, яка обмежує суверенітет, сприяє економічному неблагополуччю та виступає каталізатором міграції - як через свободу пересування, так і через квоти біженців [4].

Дослідник Стюарт Холл аналізуючи вплив глобалізації на індивідуальні та колективні ідентичності дійшов висновків, що культурні потоки між націями та глобальне споживання можуть призвести до культурної гомогенізації, створюючи глобальні форми ідентифікації та стираючи національні ідентичності; міграційні потоки можуть призвести до створення нових гібридних ідентичностей, підтримуваних діаспорними спільнотами, які поділяють та належать до різних культур та історії одночасно, розширюючи можливості ідентичності; міграційні потоки також можуть призвести до зміцнення ідентичностей. Домінуючі етнічні групи, відчуваючи загрозу через присутність «інших» на «своїй» території, намагаються оборонятися, групи меншин у відповідь на досвід расизму та ізоляції зміцнюють свою ідентичність. Це призводить до поляризації в суспільстві [28].

У відповідь на ці процеси праві радикальні партії виступили за зміцнення національної ідентичності. Ці партії розглядають іноземців як загрозу національній безпеці (за наявність серед них жорстоких сексуальних насильників, небезпечних злочинців, терористів); національному добробуту

(за те, що забирають робочі місця, чинять тиск соціальну систему держави); національній ідентичності (за небажання інтегруватися) [4].

Ця ситуація економічної нестабільності та побоювань щодо загроз національній безпеці, добробуту та ідентичності з боку іноземців ускладнюється відчуттям, що традиційні політичні партії нездатні або не бажають подолати ці виклики. Мейнстрімні партії як правого, так і лівого політичного спектру не можуть запропонувати суттєві рішення, оскільки державний суверенітет був підірваний неоліберальною формою глобалізації та процесом інтеграції в ЄС. Держава більше не може контролювати потік капіталу, товарів, послуг і людей; вона більше не може контролювати свої кордони. Крім того, авторитетні партії не хочуть змінити цей тривожний стан речей, оскільки вони прийняли неолібералізм не лише як атрибут економічної політики, але й як раціональність, яка робить висновок про незворотність глобалізації та відсутність альтернативи.

Таким чином, серед причин, які сприяли зростанню популярності правих радикальних партій на сучасному етапі, можна виокремити дві основні групи.

Перша група об'єднує причини, пов'язані з попитом з боку електорату. Серед них незадоволення та бажання скасувати зміни, які є наслідком економічної модернізації, глобалізації, посилення впливу наднаціональних гравців. Символом наднаціональних процесів в країнах Європи виступає ЄС, структура, яка сприймається як така, що символізує мультикультуралізм, підриває національні складові держав.

Ті з громадян, хто не вписався в нові умови постіндустріального суспільства, формують протестний електорат, на який, переважним чином, орієнтуються праві радикальні партії: безробітні, виборці з нижчим рівнем освіти та кваліфікації (ті, для кого іммігранти створюють конкуренцію на ринку праці, житла, державних пілг, соціального забезпечення), чоловіки середнього класу, які є носіями традиційних цінностей.

Друга група причин зростання популярності правих радикальних партій пов'язана з їх пропозиціями. В Європі спостерігається зменшення ролі

економічного розколу, та збільшення ролі соціокультурного розколу, який є розколом за лінією цінностей та стосується таких питань як імміграція, правопорядок, аборти тощо. Впливають на потенційну можливість зростання впливу правих радикальних партій також тип виборчої системи (в умовах мажоритарної це зробити складніше), особливість представлення в ЗМІ, наявність чи відсутність союзників серед партій мейнстриму, ефективне використання волонтерів та активістів.

Серед факторів, що сприяли поширенню популярності правих радикальних партій четвертої хвилі можна виокремити наступні: наслідки економічної кризи 2009 року; міграційна криза 2015 року; інституційна криза в ЄС; недовіра до партій мейнстриму; виклики, пов'язані з розширенням ЄС; віртуалізація політики; спекуляція на ісламському питанні; наявні загрози національній ідентичності.

РОЗДІЛ 3.

МІСЦЕ ПРАВИХ РАДИКАЛЬНИХ ПАРТІЙ В СУЧАСНІЙ ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ

На сьогодні в європейській політиці спостерігається тенденція до посилення радикальних партій та збільшення їх популярності серед електорату. Відповідно до результатів дослідження, проведеного в університеті Амстердаму, у 2021 році 32% виборців віддавали перевагу партіям, які виступають проти влади (1990-х роках таких було лише 12%). Праворадикальні партії сьогодні становлять приблизно половину цієї частки, і їх підтримка з боку електорату постійно зростає [10].

Праворадикальні партії знаходять підтримку в самих різних країнах Європи. За результатами парламентських виборів в Італії 25 вересня 2022 р. перемогу здобула коаліція правих партій. Популістська партія «Брати Італії» на чолі з Дж. Мелоні, яка на виборах 2018 р. набрала 4,26 % голосів, отримала у 2022 р. більше чверті голосів (25,99 %) виборців. Партія виникла з «Італійського соціального руху», який після Другої світової війни створили прихильники Б. Муссоліні, а її прапор символізує вогонь на могилі «дуче». Сама ж Дж. Мелоні стверджує, що «Брати Італії» – це мейнстрімна консервативна партія, просуваюючи гасло «Бог, батьківщина і сім'я». Нині Дж. Мелоні стала обличчям європейських правих консерваторів. Вона очолює «Європейських консерваторів і реформістів» – групу євроскептиків у Європейському парламенті, до якої також належать польська партія «Право і справедливість», партія «Шведські демократи» та іспанська партія «Вокс» («Голос») [5].

Праворадикальна партія «Шведські демократи», яка була утворена у 1998 р. внаслідок злиття низки маргінальних ультраправих нацистських та екстремістських груп, на парламентських виборах у 2006 р. отримала 2,9 %

голосів виборців, у 2010 р. – 5,7 %, у 2018 р. – 17,5 %. До 2010 р. усі шведські партії підтримували політику «санітарного кордону» щодо «Шведських демократів». І лише після їхньої перемоги на парламентських виборах 2010 р. вона вийшла із маргінальної зони. Санітарний кордон між поміркованими правими силами та праворадикальними популістами було порушено 20 січня 2020 р., коли лідер Поміркованої партії У. Крістерссон заявив, що готовий співпрацювати зі «Шведськими демократами» завдяки позитивним змінам у їхньому середовищі. А вже у листопаді 2021 р. праві партії представили спільний бюджет зі «Шведськими демократами», який ухвалив Ріксдаг, оскільки соціал-демократичний уряд меншості не зміг ухвалити власний законопроект» [5]. Прийнявши участь в урядовій коаліції за результатами парламентських виборів 2022 р. «Шведські демократи» відповідно до коаліційної угоди отримали лише неміністерські посади. Такою була принципова вимога партії «Ліберали», які вважають «Шведських демократів» своїми політичними ворогами, а останні «Лібералів» непотрібною партією [4].

Значних результатів досягли праворадикальні партії у Франції («Національне об'єднання» – 18,6 %), Австрії (Австрійська партія свободи – 16,2 %), Фінляндії («Істинні фіни» – 20,0 %), Німеччині («Альтернатива для Німеччини» – 10,3 %), Нідерландах (Партія свободи – 10,8 %), Іспанії («Вокс» – 15,1 %) (52) Партія «Національне об'єднання» на парламентських виборах 2022 р. у Франції здобула 89 депутатських місць (18,6 %). «Це найкращий результат партії на парламентських виборах, і він у нинішніх умовах буде мати значимий вплив як на політичне життя Франції, так і на конфігурацію її партійної системи. У порівнянні з парламентськими виборами 2017 р. кількість мандатів «Національного об'єднання» збільшилась в 11 разів (89 проти 8). Тим більше, слід врахувати перехід праворадикалів на правоцентристські консервативні позиції (так званий процес реновації праворадикалів, який характерний і для інших країн Євросоюзу) [5].

В Іспанії за результатами парламентських виборів 2019 р. п'яте місце посіла ультраправа партія «Вокс» з 10,26 % голосів виборців (24 депутатські

мандати). Вперше в історії сучасної демократичної Іспанії праворадикали змогли домогтися таких результатів. І якщо в попередні роки під час тріумфального зростання правого популізму в інших країнах ЄС багато аналітиків вважали, що франкістський режим убезпечив Іспанію від зростання праворадикальних настроїв в суспільстві, успіх партії «Вокс» показав, що загальноєвропейські тенденції партієтворення торкнулися й Іспанії [4].

В Португалії за результатами позачергових виборів 2022 р. третє місце дісталось ультраправій партії «Chega!» («Досить»). Вона показала різкий приріст популярності у порівнянні з виборами 2019 р., коли вона здобула лише один депутатський мандат. У новому португальському парламенті тепер вона мала 12 депутатських мандатів (7,15 %). Низький рівень підтримки праворадикальних партій в Португалії обумовлений фашистською диктатурою, яка тривала понад сорок років. Після того, як лідер партії «Chega!» А. Вентура отримав 11,9 % голосів виборців на президентських виборах 2021 р. хвиля правого популізму досягла і Португалії» [5]. 18 % голосів підтримки «Chega!» на виборах у Португалії в березні 2024 року, поклала край винятковості країни як однієї з небагатьох європейських націй без правої популістської партії [10].

Окремо треба зазначити про багатолітній успіх праворадикальної Партії свободи у Нідерландах, яка за результатами парламентських виборів 2022 р. посіла третє місце із 17 депутатами. Ця партія вважається партією однієї особи – її очільника Г. Вілдерса. Ще одна правопопулістська партія Нідерландів «Форум за демократію» здобула 8 місць. Головний програмний месидж цієї партії – це боротьба проти світової змови, в основі якої штучно створена пандемія, а мета якої знищення особистої свободи та наступ на демократію. Разом дві популістські праворадикальні партії в Нідерландах здобули 15,8 % голосів виборців [4].

За результатами останніх національних парламентських виборів праворадикальні партії Центральної Європи здобули депутатські мандати у семи країнах. Лише в Болгарії, Литві, Словенії, Хорватії праворадикальні

партії за результатами виборів не мають своїх представників у парламентах. При чому, якщо для Болгарії відсутність таких партій у парламенті є характерною ознакою з 2021 р., то у Литві, Словенії та Хорватії такі партії в силу низки причин не користуються підтримкою громадян. Незважаючи на тимчасові електоральні труднощі у Болгарії продовжують функціонувати такі праворадикальні партії: «Внутрішня македонська революційна організація» (1989), «Національний фронт порятунку Болгарії» (2011), популістська партія «Воля» (утворена бізнесменом В. Марешкі, який себе позиціонує як «болгарський Трамп»); націоналістична, русофільська партія «Атака» (2005 р.) [4].

У Польщі правопопулістські та праворадикальні політичні сили посіли четверте і п'яте місця. «Польська коаліція», яка об'єднує Народну партію, популістську партію «Кукіз'15» – четверте місце, набравши 8,5 % голосів та 30 місць. І, відповідно, «Конфедерація Свободи і Незалежності» – п'яте, вперше отримавши депутатські місця (6,8 % голосів та 11 місць). Заснована як союз декількох популістських, націоналістичних правих партій 25 липня 2019 р. «Конфедерація Свободи і Незалежності» зареєстрована як партія [61]. «Конфедерація» утворена внаслідок об'єднання політичних партій «KORWiN», «Національний рух Польщі», «Конфедерація польської корони», та громадської організації «Союз християнських родин».

На сьогодні праві радикальні партії вже значним чином здійснюють тиск на європейську політику не лише на рівні національних держав, алей на рівні європейських інституцій, таких як Європаламент.

Вибори до Європарламенту 2019 року стали успішними для правих радикальних партій, які зміцнили свої позиції (25% мандатів у порівнянні з 20% в 2014 р.). Найбільшу підтримку вони отримали в Італії, Великобританії та Франції, де, однак, вони отримали голосів менше, ніж на попередніх виборах в Європарламент. Посилення націоналістів і євроскептиків призвело до формування в ЄП поділу на «праві-ліві» по осі прихильників поглиблення інтеграції та євроскептиків [7].

Можна виокремити наступні характерні принципи політики, що реалізується правими радикальними партіями.

Скептичне ставлення до інтеграції в ЄС, яке проявляється в опорі подальшому розвитку інституцій і процедур зовнішньої політики ЄС. Праворадикальні партії відкидають перехід до голосування більшістю з питань зовнішньої політики та скептично ставляться до розширення повноважень інституцій ЄС та учасників зовнішньої політики. Більшість із цих партій розглядають зовнішню політику ЄС у кращому випадку як слабкий координаційний механізм, який повністю поважає суверенітет держав-членів проводити власну національну зовнішню політику. Більшість партій також негативно ставляться до зусиль щодо розвитку оборонної політики ЄС, водночас більш позитивно дивлячись на Організацію Північноатлантичного договору (НАТО) [10].

Опозиція міграційній політиці ЄС (ключове питання, яке об'єднує всі праві радикальні політичні сили). Ці партії особливо негативно відносяться до іммігрантів-мусульман, проявляючи ісламофобію. Деякі з них також виступають проти європейської міграції та вороже ставляться до українських біженців. Обґрунтовують це, перш за все, економічними витратами на шукачів притулку та впливом міграції на правопорядок і ринок праці. Більшість партій виступають за націоналізацію міграційної політики, суворе управління кордонами, морські блокади, перенесення процедур надання притулку в країни, що не входять до ЄС, і повернення тих, хто не отримав притулку, до країн походження. Багато праворадикальних партій виступають проти будь-якої значної ролі ЄС у регулюванні цих питань, а також проти міжнародних документів, які регулюють міграцію, таких як Конвенція Організації Об'єднаних Націй (ООН) про біженців 1951 року або Глобальний договір ООН щодо міграції 2018 року [10].

Політика зміни клімату також є пріоритетною темою правих радикальних партій. Вони стверджують, що відносно невеликий розмір викидів їхніх країн у порівнянні з викидами таких гігантів як Китай, Сполучені

Штати та Індія, робить національні заходи зі скорочення викидів неактуальними в глобальному масштабі. Праві радикали критикують Європейську зелену угоду та законодавчий пакет «Придатність до 55», який спрямований на скорочення викидів ЄС щонайменше на 55 відсотків до 2030 року. Вони вважають, що цей проект ігнорує економічні та соціальні витрати для громадян і порушує особисті свободи [10].

Будучи неліберальними партіями, праворадикальні групи мобілізуються, щоб захистити національну ідентичність, сімейні цінності та християнську спадщину своїх країн, які, на їхню думку, піддаються нападам з боку недемократичної, репресивної ліберальної еліти, яка захопила порядок денний цінностей ЄС [10].

Розширення ЄС протягом тривалого часу було найважливішим компонентом зовнішньої політики ЄС і набуло нового значення після того, як Союз надав статус країни-кандидата Молдові, Україні та Грузії у 2022–2023 роках. Переважна більшість праворадикальних партій сприймає розширення критично, вважає його дорогим і потенційно сприятливим для збільшення міграції. Проте ряд правих радикальних сил підтримують окремих кандидатів: польські праві радикали вважають вступ України важливим для безпеки Польщі; румунські праві оцінюють Молдову як на частину румунської території; угорський «Фідес» вважає, що членство в ЄС однодумців з західнобалканських країн посилить вплив Угорщини в союзі [10].

Спостерігається тенденція тиску з боку правих радикальних партій на партії мейнстріму. Стурбовані посиленням конкуренції на виборах з боку радикальних правих, деякі європейські центристські та консервативні партії суттєво пішли вправо у своїх позиціях. Зараз ці партії виступають за більш жорстку міграційну політику та політику надання притулку, а деякі навіть стали вороже ставитися до рішень на рівні ЄС, віддаючи перевагу більш сильному національному підходу. У 2015–2016 роках кілька країн приєдналися до Угорщини у закликах до жорсткої імміграційної політики та жорсткого оборонного контролю на кордоні.

Подібна динаміка зараз помітна в політиці ЄС і щодо зміни клімату. Декілька правоцентристських партій стали дуже обережними щодо законодавства ЄС у цій сфері, особливо коли воно впливає на спосіб життя виборців або вкорінені інтереси, такі як сільське господарство. Кілька основних партій також неохоче поглиблюють європейську інтеграцію. Радикальні праві активізували свої зусилля і щодо блокування рішень на рівні ЄС. Національне вето завжди перешкоджало виробленню зовнішньої політики ЄС, але воно було відносно рідкісним. Коли уряд опинявся в ізоляції, він, як правило, підкорявся, отримавши певні поступки, щоб зберегти обличчя. Проте в останні роки блокування почастишали, значною мірою ця тенденція зумовлена країнами, очолюваними праворадикальними партіями, зокрема Угорщиною, яка відповідає за найбільшу кількість блокувань у формуванні зовнішньої політики ЄС [10].

Пандемія COVID-19 сприяла активізації правих радикальних партій. Відповіді радикальних правих на пандемію були однакові в усьому світі: відхилення, неприйняття, тривіалізація та заперечення. Праві партії спершу атакували уряди Франції, Італії, Австрії та Німеччини, зокрема, через те, що вони надто пізно наказали про карантин. Трохи пізніше вони розкритикували локдаун за надто жорсткий і тривалий. Крім відповідних національних урядів, європейські праві радикальні сили критикують і Європейський Союз. Багато правих партій у Європі також дотримуються програми соціального шовінізму в політиці охорони здоров'я, наголошуючи, що з доступу до надання медичної допомоги необхідно вилучити мігрантів. Праві радикальні партії стверджують, що ніхто б не помер із закритими кордонами, і що міграція, глобалізація та мультикультуралізм є справжнім корінням зла, яке необхідно радикально подолати [49].

Влітку 2020 року демонстрації проти заходів національних урядів проти коронавірусу відбулися в Іспанії, Італії, Австрії, Велика Британія, Франція, Нідерланди, Бельгія, Румунія та Греція, які частково формувалися під егідою правих радикалів. В електораті правої партії «Альтернатива для Німеччини»

демонстрації зустріли схвалення більшості. Іспанське опитування громадської думки, а також інші національні опитування також показують, що готовність пожертвувати фундаментальними громадянськими свободами та підтримати сильне керівництво для стримування поширення пандемії, подібної до цієї. Це йде рука об руку з небезпекою того, що держава та політика стануть більш авторитарними та репресивними в довгостроковій перспективі: контроль і нагляд можуть поширитися та пережити пандемію. В Угорщині та Польщі праві уряди використали пандемію для розширення своїх повноважень [49].

Питання вторгнення Росії в Україну є доволі складним для європейських правих радикальних партій. Традиційно, більшість правих радикальних партій мати тісні та дружні відносини з росією. У 2014 році переважна більшість правих не засудили анексію Криму. Дослідник Б. Карлотті вважає, що зв'язки правих радикальних партій з росією базується на трьох факторах: Путін розглядається як сильна фігура, яка може об'єднати свій «народ», що в душі популістського лідерства; ідеологічна близькість правих радикалів до путінської ідеології (нативізм, авторитаризм, критика політичної коректності та «ЛГБТ-ідеології»); росія як союзник для боротьби з втратою суверенітету через постійну євроінтеграцію [17].

Г. Дізен вважає, що правих радикалів та росію поєднують амбіції щодо відродження класичного консерватизму: збереження традицій, християнської спадщини, національної культури та ідентичності та піднесення сім'ї як основного інституту суспільства. Росії зв'язок з цими політичними силами вигідний тим, що він надає міжнародного визнання [20].

Після повномасштабного російського вторгнення в Україну між правими радикальними партіями країн Європи виник розкол. З одного боку, деякі праві радикальні партії різко критикували російську агресію або тихо підтримували запровадження санкцій проти Москви, а також економічну, військову та гуманітарну допомогу, яку Захід направляє Києву. З іншого боку, інші партії правого толку ставили під сумнів вплив санкцій проти росії, закликаючи переглянути покарання або сповільнити процес ухвалення нових.

Хоча після початку війни в Україні 24 лютого практично всі праві радикальні партії засудили її, в наступні місяці одні продовжували зберігати жорстку позицію щодо вчинків Путіна, а інші притупили свою критику. Одним із найзапекліших критиків Путіна серед ультраправих партій є «Право і справедливість», правляча партія Польщі, яка історично була опозиційною до Росії через довгу історію конфліктів між двома націями. Польський уряд був на передньому краї зусиль із запровадження жорсткіших санкцій проти Путіна з початку вторгнення. Більше того, Польща стала цінним матеріально-технічним центром для надання Україні гуманітарної допомоги та зброї, необхідної для відбиття агресії Росії, одночасно надаючи притулок мільйонам біженців, які тікають із сусідньої України [18].

Серед тих правих радикальних партій, які традиційно орієнтувалися на росію, а зараз послідовно підтримують санкції проти Росії та військову допомогу Україні, є «Брати Італії», провідна партія на нещодавніх загальних виборах в Італії. Джорджія Мелоні, лідер партії, святкувала вибори президента Росії в 2018 році, однак останнім часом вона підтримувала прозахідну лінію італійського уряду на чолі з Маріо Драгі, незважаючи на те, що на той час була в опозиції, намагаючись представити свою партію як більш помірковану та заслуговує довіри міжнародним спостерігачам [51]. Також велику підтримку Україні виказує іспанська партія Vox. Після початку війни вона підтримувала постачання зброї в Україну урядом Іспанії, водночас виступаючи за розміщення українських біженців. «Шведські демократи», шведська ультраправа партія, яка посіла друге місце на загальних виборах у Швеції у вересні, відмовилися від своєї історичної опозиції до НАТО після вторгнення Росії в Україну, а з 2019 року в рамках спроби представити себе як більш мейнстрімну, має один із найпереконливіших результатів антиросійського голосування в Європейському парламенті [13].

При цьому ряд правих радикальних партій, хоча на початковому етапі засудити російську агресію, на сучасному етапі проводять більш неоднозначну політику.

Головною з них є Фідес, партія прем'єр-міністра Угорщини Віктора Орбана. На початку війни Орбан засудив Путіна і підтримав перші раунди санкцій ЄС проти Росії. Однак, на відміну від багатьох інших європейських країн, Угорщина не підтримувала Україну зброєю, навіть не дозволяючи транзит постачання зброї для України, надісланої з інших країн у межах її кордонів. Крім того, Будапешт близько місяця блокував шостий пакет санкцій ЄС, поки не домігся для себе виключень щодо заборони російської нафти, а навесні Орбан посварився з президентом України Володимиром Зеленським, який критикував угорську уряду за його прохолодну підтримку України. Наприкінці серпня 2023 року Угорщина підписала угоду про додаткові постачання газу з Росії, від якої вона вже сильно залежить, незважаючи на те, що Росія веде війну з енергетикою та економікою ЄС [13].

Ще одна партія з неоднозначною позицією щодо українського питання – «Італійська ліга» на чолі з Маттео Сальвіні, яка у 2017 році підписала угоду про співпрацю з партією Путіна «Єдина Росія». Хоча партія засудила вторгнення Росії, навесні 2023 року М.Сальвіні розкритикував поставку зброї Києву, виступаючи на користь дипломатії для вирішення війни. Крім того, він виступив проти прохання Швеції та Фінляндії приєднатися до НАТО, стверджуючи, що цей крок лише посилить напруженість у відносинах з Москвою, хоча врешті-решт депутати Ліги проголосували за прохання країн, коли законопроект про ратифікацію проходив через парламент Італії. Також Сальвіні ставив під сумнів ефективність західних санкцій проти Росії, заявивши, що покарання не працюють і шкодять Італії більше, ніж Росії [13].

Французьке «Національне об'єднання» та німецька «Альтернатива для Німеччини» мають таку ж неоднозначну позицію. Марін Ле Пен, лідер «Національного об'єднання», є давньою прихильницею Путіна, і в її програмі захисту на президентських виборах у Франції 2022 року Росія була згадана як важливий майбутній партнер у деяких важливих питаннях, як-от європейська безпека та боротьба проти тероризму. Вона також підтримує вихід Франції зі структури військового командування НАТО, з якої Франція вже виходила з

1966 по 2009 роки, як під керівництвом правоцентристського, так і лівоцентристського урядів. Крім того, Ле Пен критикувала санкції ЄС і виступала проти відправлення важкого озброєння в Україну, оскільки це зробило б Францію співучасником війни [57]. «Альтернатива для Німеччини» також критикувала європейські санкції проти росії та поставки зброї урядом Німеччини, закликаючи натомість до широкої дипломатичної ініціативи, щоб припинити війни [13].

Розбіжності по українському питанню серед правих радикальних партій країн Європи можна частково простежити через їх членство у двох різних групах у Європейському парламенті: чотири партії, які критикують Путіна, є членами групи «Європейських консерваторів і реформістів» (ECR), тоді як інші, за винятком, Фідес, є членами групи «Ідентичність і демократія» (ID). ECR сягає своїм корінням у м'який євроскептицизм, хоча історично виступає за НАТО та міцні трансатлантичні зв'язки. ID була заснована жорсткими євроскептиками, зокрема «Італійською лігою», «Альтернативою для Німеччини» та «Національним об'єднанням». Цей розкол між європейськими ультраправими партіями може мати серйозні наслідки для майбутньої співпраці між ними як на європейському, так і на національному рівнях [13].

У 2024 році відбудуться вибори до Європарламенту. Це будуть перші вибори після виходу Великобританії з ЄС та кількох важливих «криз», які фундаментально вплинули на політику в ЄС та його державах-членах, таких як пандемія COVID-19, повномасштабне російське вторгнення в Україну та останній конфлікт у Газа.

Грунтуючись на останніх опитуваннях громадської думки в усіх 27 державах-членах, можна передбачити передбачає «різкий правий поворот» на європейських виборах 2024 року. Очікується, що групи ECR та ID разом складатимуть 25 відсотків членів Європарламенту. Збережеться розмежування серед правих радикальних представників стосовно їх відношення до росії: ECR залишається люто антиросійською, а ID більш проросійською. Залишається відкритим питання щодо місця Фідес. Орбан заявляє, що Fidesz

приєднається до ECR. Цей крок офіційно підтримали високопоставлені представники двох найбільших партій ECR, колишній прем'єр-міністр Польщі Матеуш Моравецький (PiS) та прем'єр-міністр Італії Джорджія Мелоні (Брати Італії, FdI), але деякі менші партії-члени висловили сумнів або навіть відмову. – особливо Шведські демократи (SD) і Чеська громадянська демократична партія (ODS). Якщо Фідес приєднається до ECR, група посунеться ще правіше. Особливо враховуючи, що спостерігається наближення до позицій Орбана правих радикальних партій Чехії на чолі з Андрієм Бабішем, Словенії на чолі з Янезою Янші, в Словаччині на чолі з Робертом Фіцо в Словаччині [43].

Таким чином, сьогодні праворадикальні партії мають значний вплив на національну та загальноєвропейську політику. Парламентські вибори в країнах Європи в останні роки демонструють наступні тенденції: Італія – партія «Брати Італії» в 2022 році отримала 25,99% голосів; Швеція – «Шведські демократи» в 2022 році отримали 20,52% голосів; Франція – партія «Національне об'єднання» в 2022 році отримала 18,6%; Португалія – партія «Chega» в 2024 році отримала 18%; Нідерланди - партії «Партія свободи» та «Форум за демократію» разом в 2022 році отримали 15,8%; Фінляндія – «Справжні фіни» в 2023 році отримали 20% тощо.

Вибори до Європарламенту 2019 року стали успішними для правих радикальних партій, які зміцнили свої позиції (25% мандатів у порівнянні з 20% в 2014 р.), і, відповідно до опитувань громадської думки, вибори 2024 року також відзначаються подальшим посиленням правих радикальних партій, що буде впливати на подальшу політику ЄС.

Щодо програмних установок, то сучасні праві радикальні партії країн Європи притримуються скептичних позицій щодо подальшого розвитку інституцій ЄС, опозиційно налаштовані до міграційної політики ЄС, демонструють прояви ісламофобії, антиіммігрантські настрої, виступають за націоналізацію міграційної політики та закриття кордонів, проти зеленої політики ЄС стосовно зміни клімату, на захист національної ідентичності, сімейних цінностей, християнської релігії. Враховуючі, що ці питання

знаходять відгук у електорату, частина з них (наприклад, пов'язані з міграцією та кліматичною політикою) все частіше починають з'являтися і в програмах партій мейнстриму.

Праві радикальні партії активно відреагували на пандемію COVID-19, зокрема критикою стратегій національних урядів та структур ЄС щодо стримання хвороби. Основною загрозою знову ж таки були названі мігранти, а закриття кордонів подавалося як панацея у боротьбі з пандемією. Виступи проти заходів урядів, прийнятих для боротьби з коронавірусом, в більшості країн проходили саме за підтримки правих радикальних політичних сил.

Повномасштабне вторгнення росії в Україну виявилось складним для правих радикальних партій. Більшість були традиційно орієнтовані на співпрацю з росією, зокрема, не засудили анексію Криму в 2014, підтримували контакти з російськими політичними силами та окремими політиками. Росія була близькою правим радикальним партіям в ідеологічному плані: російський президент відповідав тому образу лідера, який просувався правими радикальними партіями; путінська ідеологія також була близька такими рисами як нативізм, авторитаризм, критика політичної коректності та «ЛГБТ-ідеології», пріоритетність збереження традицій, християнської спадщини, національної культури та ідентичності; росія виступала як союзник в боротьбі з втратою суверенітету в умовах посилення євроінтеграції. Російський режим, в свою чергу, за допомогою зв'язків з правими радикальними партіями в країнах Європи отримувал певне міжнародне визнання.

І хоча після 24 лютого 2022 року майже всі праві радикальні партії засудили російське вторгнення в Україну, однак пізніше серед них відбувся розкол. З одного боку, частина правих радикальних партій різко критикувала російську агресію або тихо підтримували запровадження санкцій проти Москви, економічну, військову та гуманітарну допомогу, яку Захід направляє Києву («Право і справедливість» Польща, «Брати Італії» Італія, «Голос» Іспанія, «Шведські демократи» Швеція). З іншого боку, частина партій правого толку ставили під сумнів вплив санкцій проти росії, закликаючи переглянути

покарання або сповільнити процес ухвалення нових («Фідес» В.Орбана, «Італійська ліга» М. Сальвіні, французьке «Національне об'єднання» та німецька «Альтернатива для Німеччини»).

Розбіжності щодо українського питання серед правих радикальних партій країн Європи можна частково простежити через їх членство у двох групах у Європейському парламенті: партії, які мають найбільш антиросійську позицію, є членами групи «Європейських консерваторів і реформістів» (ECR), проросійські партії, за винятком «Фідес», є членами групи «Ідентичність і демократія» (ID).

ВИСНОВКИ

В результаті проведеного дослідження на тему «Праворадикальні партії у політичній системі країн Європейського Союзу» ми дійшли наступних висновків:

1. В сучасній політичній науці немає єдиного підходу до розуміння сутності політичної партії, серед існуючих підходів найбільш вдалим для нашого дослідження є структурний підхід, який передбачає визначення сутності партії через її структурні характеристики та типові ознаки, та електоральний, який розглядає політичну партію через її участь у виборчому процесі.

Для кращого розуміння політичних партій взагалі, та правих радикальних партій зокрема, ми проаналізували найбільш поширені підходи до типологізації партій. Серед них треба відзначити типологізацію за ідеологічними та програмними установками, відповідно до якої політичні партії поділяються на праві та ліві. Цей поділ традиційно проходить за такими характеристиками як відношення до стратегій економічного розвитку та соціокультурної політики.

Було відзначено, що партії різних ідеологічних напрямків (як праві, так і ліві) можуть бути радикальними, помірними та екстремістськими, крім того, серед них можна виокремити системні (партій мейнстріму) та антисистемні (маргінальні) партії.

Поняття «правий радикалізм» на початковому етапі виникло для позначення партій крайнього правого спектра, пов'язаних з фашизмом, але поступово в цьому розумінні воно було замінено терміном «правий екстремізм». Сьогодні «правий радикалізм» визначається як ідеологія, якій притаманні такі риси як етнонаціоналізм, антидержавницький популізм, релігійний фундаменталізм. До критеріїв праворадикальних партій відносять

наявність в програмних засадах таких елементів: нативізм (пріоритет титульної нації, антиіммігрантські настрої, ксенофобія), авторитаризм (суворо організоване суспільство, сильна влада) і популізм (людиноцентризм, антиелітарність – протиставлення народу та еліти).

Розвиток правих радикальних партій в Європі мав декілька хвиль: перша хвиля - перші роки після Другої світової війни, характеризувалася виникненням неофашистських партій в Німеччині та Італії; друга хвиля – 1950-1970-ті роки, партії, що виступали проти високих податків, у Франції та скандинавських країнах; третя хвиля – 1980-ті роки, виникнення ксенофобських нових праворадикальних партій в країнах Європи; четверта хвиля – з 2010-х років та до сьогодні, характеризується втратою правими радикальними партіями статусу політичних аутсайдерів, представленням їх в національних парламентах та Європарламенті, включенням в правлячі коаліції тощо.

2. Серед причин, які сприяли зростанню популярності правих радикальних партій на сучасному етапі, можна виокремити дві основні групи. Перша група об'єднує причини, пов'язані з попитом з боку електорату. Серед них незадоволення та бажання скасувати зміни, які є наслідком економічної модернізації, глобалізації, посилення впливу наднаціональних гравців. Ті з громадян, хто не вписався в нові умови постіндустріального суспільства, формують протестний електорат, на який, переважним чином, орієнтуються праві радикальні партії: безробітні, виборці з нижчим рівнем освіти та кваліфікації (ті, для кого іммігранти створюють конкуренцію на ринку праці, житла, державних пільг, соціального забезпечення), чоловіки середнього класу, які є носіями традиційних цінностей.

Друга група причин зростання популярності правих радикальних партій пов'язана з їх пропозиціями. В Європі спостерігається зменшення ролі економічного розколу, та збільшення ролі соціокультурного розколу, який є розколом за лінією цінностей. Впливають на потенційну можливість зростання впливу правих радикальних партій також тип виборчої системи (в

умовах мажоритарної це зробити складніше), особливість представлення в ЗМІ, наявність чи відсутність союзників серед партій мейнстриму, ефективне використання волонтерів та активістів.

Серед факторів, що сприяли поширенню популярності правих радикальних партій четвертої хвилі, можна виокремити наступні: наслідки економічної кризи 2009 року; міграційна криза 2015 року; інституційна криза в ЄС; недовіра до партій мейнстриму; виклики, пов'язані з розширенням ЄС; віртуалізація політики; спекуляція на ісламському питанні; наявні загрози національній ідентичності.

3.Сьогодні праворадикальні партії мають значний вплив на національну та загальноєвропейську політику. Парламентські вибори в країнах Європи в останні роки демонструють наступні тенденції: Італія – партія «Брати Італії» в 2022 році отримала 25,99% голосів; Швеція – «Шведські демократи» в 2022 році отримали 20,52% голосів; Франція – партія «Національне об'єднання» в 2022 році отримала 18,6%; Португалія – партія «Chega» в 2024 році отримала 18%; Нідерланди - партії «Партія свободи» та «Форум за демократію» разом в 2022 році отримали 15,8%; Фінляндія – «Справжні фіни» в 2023 році отримали 20% тощо.

Вибори до Європарламенту 2019 року стали успішними для правих радикальних партій, які зміцнили свої позиції (25% мандатів у порівнянні з 20% в 2014 р.), і, відповідно до опитувань громадської думки, вибори 2024 року також відзначаться подальшим посиленням правих радикальних партій, що буде впливати на подальшу політику ЄС.

Щодо програмних установок, то сучасні праві радикальні партії країн Європи дотримуються скептичних позицій щодо подальшого розвитку інституцій ЄС, опозиційно налаштовані до міграційної політики ЄС, демонструють прояви ісламофобії, антиіммігрантські настрої, виступають за націоналізацію міграційної політики та закриття кордонів, проти зеленої політики ЄС стосовно зміни клімату, на захист національної ідентичності, сімейних цінностей, християнської релігії. Враховуючи, що ці питання

знаходять відгук у електорату, частина з них (наприклад, пов'язані з міграцією та кліматичною політикою) все частіше починають з'являтися і в програмах партій мейнстриму.

Праві радикальні партії активно відреагували на пандемію COVID-19, зокрема критикою стратегій національних урядів та структур ЄС щодо стримання хвороби. Основною загрозою знову ж таки були названі мігранти, а закриття кордонів подавалося як панацея у боротьбі з пандемією. Виступи проти заходів урядів, прийнятих для боротьби з коронавірусом, в більшості країн проходили саме за підтримки правих радикальних політичних сил.

4. Повномасштабне вторгнення росії в Україну виявилось «складним» для правих радикальних партій. Більшість з них були традиційно орієнтовані на співпрацю з росією, зокрема, не засудили анексію Криму в 2014 році, підтримували контакти з російськими політичними силами та окремими політиками. Росія була близькою правим радикальним партіям в ідеологічному плані: російський президент відповідав тому образу лідера, який просувався правими радикальними партіями; путінська ідеологія також була близька такими рисами як нативізм, авторитаризм, критика політичної коректності та «ЛГБТ-ідеології», пріоритетність збереження традицій, християнської спадщини, національної культури та ідентичності; росія виступала як союзник в боротьбі з втратою суверенітету в умовах посилення євроінтеграції. Російський режим, в свою чергу, за допомогою зв'язків з правими радикальними партіями в країнах Європи отримувал певне міжнародне визнання.

І хоча після 24 лютого 2022 року майже всі праві радикальні партії засудили російське вторгнення в Україну, однак пізніше серед них відбувся розкол. З одного боку, частина правих радикальних партій різко критикувала російську агресію або тихо підтримували запровадження санкцій проти Москви, економічну, військову та гуманітарну допомогу, яку Захід направляє Києву («Право і справедливість» Польща, «Брати Італії» Італія, «Голос» Іспанія, «Шведські демократи» Швеція). З іншого боку, частина партій правого

толку ставили під сумнів вплив санкцій проти росії, закликаючи переглянути покарання або сповільнити процес ухвалення нових («Фідес» В.Орбана, «Італійська ліга» М. Сальвіні, французьке «Національне об'єднання» та німецька «Альтернатива для Німеччини»).

Розбіжності щодо українського питання серед правих радикальних партій країн Європи можна частково простежити через їх членство у двох групах у Європейському парламенті: партії, які мають найбільш антиросійську позицію, є членами групи «Європейських консерваторів і реформістів» (ECR), проросійські партії, за винятком «Фідес», є членами групи «Ідентичність і демократія» (ID).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бурдюг М. М. Чинники зростання популізму в умовах ліберальної демократії. Актуальні проблеми політики. 2020. Вип. 66. С.89-97. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://app.nuoua.od.ua/archive/66_2020/15.pdf
2. Кольцов В. Сутність, особливості та різновиди антисистемної політичної опозиції. Політичне життя. 2018. 1. С. 38-42.
3. Копинець Ю. Ю. Вплив сучасних тенденцій розвитку партійних систем країн Європейського Союзу на еволюцію та функціонування партійної системи України. Дисертація канд.політ.наук. 23.00.02 – політичні інститути і процеси. Ужгород, 2021. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/11/dis_korynets.pdf
4. Остапець Ю. О., Петрінко В. С. Причини успіху, ідеологічні маркери та електоральні результати праворадикальних партій в країнах Європейського Союзу (2019–2022). URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/51349/1/%D0%9E%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BF%D0%B5%D1%86%D1%8C%20%D0%AE._%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D0%B0%D1%80%D1%82%D1%96%D1%97%20%D0%84%D0%A1.pdf
5. Остапець Ю., Остапець І. Парламентські вибори 2022 року у країнах Європейського Союзу: причини успіху праворадикальних партій, протистояння «мейнстримних» партій та партій «нової політики». Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональний виміри

- (Івано-Франківськ, 27-28 жовтня 2022 р.) у двох частинах. Частина II. Івано-Франківськ, 2022. С. 269–311.
6. Пашина Н., Іванець Т. Особливості правого популізму в країнах західної Європи та Японії: порівняльний аналіз. *Multidisciplinárni mezinárodní vědecký magazín «Věda a perspektivy» je registrován v České republice. Státní registrační číslo u Ministerstva kultury ČR: E 24142. № 8(27) 2023. С. 368 – 379.* [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-8\(27\)-368-379](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-8(27)-368-379)
 7. Правий радикалізм в європейському політичному процесі. URL: <https://www.cir-ps.com/post/%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%B9-%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BC-%D0%B2-%D1%94%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%83-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81%D1%96-%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0-3>
 8. Танчин І., Луцишин Г. Українські праві радикальні партії після Революції Гідності. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/aug/5854/tanchinviziyyi22016.pdf>
 9. Холявка А. Популістська хвиля проти глобалізму. URL: <https://ussd.org.ua/2021/05/28/populistska-hvylya-proty-globalizmu/>
 10. Balfour R., Lehne St. Charting the Radical Right's Influence on EU Foreign Policy. 2024. URL: <https://carnegieeurope.eu/2024/04/18/charting-radical-right-s-influence-on-eu-foreign-policy-pub-92139>
 11. Beaudonnet L., Prohuber H. H. Being European, the nationalist way: Europe in the discourse of radical right parties. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/13540688231161209>

12. Beck C. J. Radicals, Revolutionaries, and Terrorists. URL: chrome-extension://efaidnbnmnibpcajpcglclefindmkaj/https://colinjbeck.sites.pomona.edu/pdfs/Beck_RRT_Chapter1.pdf
13. Bertani G. Europe's far-right split over the war in Ukraine. URL: <https://esthinktank.com/2022/11/04/europes-far-right-split-over-the-war-in-ukraine/>
14. Betz H. G. Radical Right-Wing Populism in Western Europe. URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-1-349-23547-6>
15. Buček J., Plešivčák M. Self-Government, Development and Political Extremism at the Regional Level: A Case Study from Banská Bystrica Region in Slovakia. URL: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=590331>
16. Capaul R., Ewert Ch. Moderation of Radical Right-wing Populist Parties in Western European Governments – A Comparative Analysis. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/spsr.12491>
17. Carlotti B. A divorce of convenience: exploring radical right populist parties' position on Putin's Russia within the context of the Ukrainian war: A social media perspective. *Journal of Contemporary European Studies*. 2023. doi: 10.1080/14782804.2023.2171969
18. Cienski J. Poland goes from zero to hero in EU thanks to Ukraine effort. *Politico Europe*. 2022. URL: <https://www.politico.eu/article/poland-goes-from-zero-to-hero-in-eu-thanks-to-ukraine-effort/>
19. Cole A. Old right or new right? The ideological positioning of parties on the far right. *Eur. J. Polit. Res.* 2005. № 44(2) Pp. 203–230. URL: https://www.researchgate.net/publication/227924465_Old_Right_or_New_Right_The_Ideological_Positioning_of_Parties_of_the_Far_Right
20. Diesen G. Russia as an international conservative power: the rise of the right-wing populists and their affinity towards Russia. *Journal of contemporary European Studies*. 2019. 28, no. 2 Pp.182-196. doi: 10.1080/14782804.2019.1705770
21. Duverger M. *Les partis politiques*. Colin, 1951. 476 p.

22. Eatwell R. Charisma and the revival of the European extreme right. URL: <https://researchportal.bath.ac.uk/en/publications/charisma-and-the-revival-of-the-european-extreme-right>
23. Eatwell R., Goodwin M. National Populism. The Revolt Against Liberal Democracy. Pelican Books. London, October 2018. URL: https://www.academia.edu/38144204/National_Populism_the_Revolt_against_Liberal_Democracy_October_2018_
24. Fennema M. Populist parties of the right. URL: https://pure.uva.nl/ws/files/4019873/56847_Working_paper_ASSR_Populist_parties_of_the_west.pdf
25. Giblin B. The Far-right in Europe: A Geopolitical Analysis. URL: https://www.cairn-int.info/article-E_HER_144_0003--the-far-right-in-europe-a-geopolitical-a.htm
26. Greve M., Fritsch M., Wyrwich M. Long-term decline of regions and the rise of populism: The case of Germany. *Journal of Regional Science*. Volume 63. Issue 2. Pp. 409-445. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/jors.12627>
27. Gruber M., Isetti G., Ghirardello L., Walder M. A Cross-Country Critical Discourse Analysis of Right-Wing and Left-Wing Populist Parties in Europe. *Special Issue: Populism in the Age of COVID*. Volume 6. Issue 2. Pp. 147-171. URL: https://brill.com/view/journals/popu/6/2/article-p147_3.xml
28. Hall S. A identidade cultural na pós-modernidade. URL: https://www.academia.edu/23159309/HALL_Stuart_A_identidade_cultural_na_p%C3%B3s_modernidade
29. Hooghe L. The Russian threat and the consolidation of the West: How populism and EU-skepticism shape party support for Ukraine. URL: https://hooghe.web.unc.edu/wp-content/uploads/sites/11492/2024/03/2024_hooghe-et-al_the-russian-threat-and-the-consolidation-of-the-west-how-populism-and-eu-skepticism-shape-party.pdf

30. Jupskås A. R. What is right-wing radicalism? URL: <https://www.sv.uio.no/c-rex/english/groups/compendium/what-is-right-wing-radicalism.html>
31. Kantola J., Miller Ch. Party Politics and Radical Right Populism in the European Parliament: Analysing Political Groups as Democratic Actors. *JCMS*. 2021 Volume 59. Number 4. Pp. 782–801. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/jcms.13181>
32. Kevický D. Where is the populist radical right successful? Spatial analysis of populist radical right parties in Slovakia and Czechia. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/15387216.2022.2151485>
33. Klandermans B, Mayer N. *Extreme Right Activists in Europe: Through the Magnifying Glass*. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/edit/10.4324/9780203004395/extreme-right-activists-europe-bert-klandermans-nonna-mayer>
34. Kriesi H., Schulte-Cloos J. Support for radical parties in Western Europe: Structural conflicts and political dynamics. URL: https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/67050/Support_for_radical_parties.pdf?sequence=2
35. La Palombara J., Weiner M. *Political Parties and Political Development*. Princeton, 1966. 496 p.
36. Lamour Ch. *Orbán Placed in Europe: Ukraine, Russia and the Radical-Right Populist Heartland*. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14650045.2023.2241825>
37. Liger Q., Gutheil M. Right-wing extremism in the EU. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/700953/IPOL_STU\(2021\)700953_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/700953/IPOL_STU(2021)700953_EN.pdf)
38. May A. C., Czymara C. S. Careless whisper: Political elite discourses activate national identities for far-right voting preferences. *Nations and Nationalism*. 2024. URL: https://www.researchgate.net/publication/374031757_Careless_whisper_Pol

- itical_elite_discourses_activate_national_identities_for_far-right_voting_preferences
39. Mijs Q. The Populist Radical Right and Russia: Framing a Relationship. URL: https://www.ugent.be/ps/politiekwetenschappen/gies/en/research/publications/honours_paper/academic-year-2022-2023/the-populist-radical-right-and-russia-framing-a-relationship
40. Minkenberg M. The West European radical right as a collective actor: modeling the impact of cultural and structural variables on party formation and movement mobilization. *Comp. Eur. Polit.* 2003. №1(2). Pp.149–70. URL: <https://link.springer.com/article/10.1057/palgrave.cep.6110017>
41. Mols F., Jetten J. Understanding Support for Populist Radical Right Parties: Toward a Model That Captures Both Demand-and Supply-Side Factors. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fcomm.2020.557561/full>
42. Monbiot G. Neoliberalism – The ideology at the root of all our problems. *The Guardian*, 15 April 2016. URL: <https://www.theguardian.com/books/2016/apr/15/neoliberalism-ideology-problem-george-monbiot>.
43. Mudde C. The Far Right and the 2024 European Elections. URL: <https://www.intereconomics.eu/contents/year/2024/number/2/article/the-far-right-and-the-2024-european-elections.html>
44. Mudde C. The ideology of the extreme right. URL: https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/27085/ssoar-2002-muddethe_ideology_of_the_extreme.pdf?sequence=1
45. Mudde C. The populist zeitgeist. *Gov. Oppos.* 2004. №39(4). Pp.541–563. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/government-and-opposition/article/populist-zeitgeist/2CD34F8B25C4FFF4F322316833DB94B7>
46. Muis J., Immerzeel T. Causes and consequences of the rise of populist radical right parties and movements in Europe. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5600260/>

47. Norris P. Radical Right: Parties and Electoral Competition. URL: https://www.academia.edu/2749873/Radical_right_Voters_and_parties_in_the_electoral_market
48. Noury A., Roland G. Identity Politics and Populism in Europe. URL: <https://www.annualreviews.org/deliver/fulltext/polisci/23/1/annurev-polisci-050718-033542.pdf?itemId=/content/journals/10.1146/annurev-polisci-050718-033542&mimeType=application/pdf>
49. Quent M. Losers in the crisis? Europe's radical right wing in the COVID-19 pandemic. URL: <https://revistaidees.cat/en/losers-in-the-crisis-europes-radical-right-wing-in-the-covid-19-pandemic/>
50. Rinaldi Ch., Bekker M. P.M. A Scoping Review of Populist Radical Right Parties' Influence on Welfare Policy and its Implications for Population Health in Europe. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7947904/>
51. Roberts H., Leali G. Giorgia Meloni's Putin play. Politico Europe. 2022. URL: <https://www.politico.eu/article/giorgia-meloni-valdimir-putin-italy/>
52. Rooduijn M., Burgoon B., Elsas E. J van, Werfhorst H. G van de. Radical distinction: Support for radical left and radical right parties in Europe. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5697563/>
53. Russell B. Brexit, self-harm, and a method for taking control. URL: <http://www.weareplanc.org/blog/brexit-self-harm-and-a-method-for-taking-control/>
54. Rydgren J. Mesolevel reasons for racism and xenophobia: some converging and diverging effects of radical right populism in France and Sweden. *Eur. J. Soc. Theory*. 2003. №6(1). Pp. 45–68. URL: https://www.researchgate.net/publication/281570656_Meso-Level_Reasons_for_Racism_and_Xenophobia_Some_Converging_and_Diverging_Effects_of_Radical_Right_Populism_in_France_and_Sweden
55. Rydgren J. The Sociology of the Radical Right. URL: <https://www.researchgate.net/profile/Jens->

- Rydgren/publication/228160049_The_Sociology_of_the_Radical_Right/links/66167fe6f7d3fc28743fa489/The-Sociology-of-the-Radical-Right.pdf
56. Rydgren J., Tyrberg M. Contextual explanations of radical right-wing party support in Sweden: a multilevel analysis. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14616696.2020.1793213>
57. Sandford A. French election: What exactly is Marine Le Pen's stance on Russia and Vladimir Putin? Euronews. 2022. URL: <https://www.euronews.com/my-europe/2022/04/18/french-election-what-exactly-is-marine-le-pen-s-stance-on-russia-and-vladimir-putin#:~:text=Series%20Uncovering%20Europe-,French%20election%3A%20What%20exactly%20is%20Marine%20Le%20Pen's,on%20Russia%20and%20Vladimir%20Putin%3F&text=The%20far%20right%20challenger%20for,consistently%20defended%20Moscow's%20foreign%20policy>
58. Sandrin P. The Rise of Right-Wing Populism in Europe: A Psychoanalytical Contribution. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-54895-7_14
59. Sartori G. Parties and Party Systems. A Framework for Analysis. Cambridge: Cambridge University Press, 1976. 383 p.
60. Tasci D. The Rise of Right-Wing Populism in Europe. What are the primary reasons for the rise of right-wing populism in Europe? URL: https://www.researchgate.net/publication/338490815_The_Rise_of_Right-Wing_Populism_in_Europe_What_are_the_primary_reasons_for_the_rise_of_right-wing_populism_in_Europe
61. The European Elections Monitor (Парламентські вибори в Швеції 11 вересня 2022 р.). URL: <https://www.robert-schuman.eu/en/the-european-elections-monitor/2021/>
62. Visser M., Lubbers Ma., Kraaykamp G., Jaspers E. Support for radical left ideologies in Europe. European Journal of Political Research. Volume 53.

- Issue 3. Pp. 541-558. URL:
<https://ejpr.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/1475-6765.12048>
63. Wondreys J. Unpacking second-order elections theory: The effects of ideological extremity on voting in European elections. *Electoral Studies*. 2023. №81. URL:
https://www.researchgate.net/publication/374359156_Unpacking_second-order_elections_theory_The_effects_of_ideological_extremity_on_voting_in_European_elections
64. Wondreys J., Mudde C. Victims of the Pandemic? European Far-Right Parties and COVID-19. URL: <https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/638E1BEA8CF82CA068DBC46149BE9F42/S0090599220000938a.pdf/victims-of-the-pandemic-european-far-right-parties-and-covid-19.pdf>
65. Zaslove A. Closing the door? The ideology and impact of radical right populism on immigration policy in Austria and Italy. *J. Polit. Ideol.* 2004. №9 (1). Pp. 99–118. URL:
https://www.researchgate.net/publication/248966646_Closing_the_Door_The_Ideology_and_Impact_of_Radical_Right_Populism_on_Immigration_Policy_in_Austria_and_Italy
66. Zaslove A. The dark side of European politics: unmasking the radical right. *Eur. Integr.* 2004. №26(1). Pp. 61–81. URL:
https://www.researchgate.net/publication/247499180_The_Dark_Side_of_European_Politics_Unmasking_the_Radical_Right